

6. Shturts I. V. Fundamentals of verbal communication in the field of information technologies: textbook. – SPb.: Publishing house of Polytechnical Institute. University, 2010. - 184 p.

Рецензент: к. филол.н., доцент Жапаров Н

УДК 159.923+37+800.89(0.45/0.46)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2019-2-24-29

Сарымсакова Аэлиита Женишевна, Карагулова Махабат Керимбековна

Н. Исанов атындагы КМКТАУнун “чет тилдер” кафедрасынын филол.и.к.,
доценти

Н. Исанов атындагы КМКТАУнун “чет тилдер” кафедрасынын филол.и.к.,
доцентин м.а.

Сарымсакова Аэлиита Женишевна, Карагулова Махабат Керимбековна

к.ф.н. доцент кафедры иностранные языки КГУСТА им. Н. Исанова
к.ф.н., и.о. доцента кафедры иностранные языки КГУСТА им. Н. Исанова

Sarymsakova A.Zh. Karagulova M.K.

Ph.D. Associate Professor of the Department of Foreign Languages KSUCTA named
N. Isanov

Ph.D., acting Associate Professor Foreign Languages KSUCTA named N. Isanov

**ТЕРМИН БОЮНЧА ТҮШҮНҮК. ИЛИМИЙ-ТЕХНИКАЛЫК
ТЕРМИНДЕРДИ ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН НЕГИЗГИ МАСЕЛЕЛЕРИ**

**ПОНЯТИЕ ТЕРМИН. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИССЛЕДОВАНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ**

**CONCEPT OF TERMS. MAIN PROBLEMS OF RESEARCH OF
SCIENTIFIC AND TECHNICAL TERMS**

Аннотация: Бул макалада илимий-техникалык терминдерди изилдөөдө негизги маселелери каралган.

Аннотация: В этой статье рассматриваются основные проблемы исследования научно-технических терминов.

Annotation: Main problems of research of scientific and technical terms are considered in this article

Негизги сөздөр: түшүнүк, илим, техника, лексика, сөз, сөз тизмеги, терминологиялык, илимий стил, сүйлөм, маани, коом, өзгөчөлүк.

Ключевые слова: понятие, наука, техника, лексика, слово, список слов, терминологический, научный стиль, предложение, значение, общество, особенность.

Keywords: concept, science, technics, lexis, word, list of words, terminology, scientific style, sentence, meaning, society, difference.

Терминдер илимдеги бир түшүнүктүн атын атоо үчүн алынып, бир мааниде колдонулуучу сөз же сөз тизмеги. Тил илимине байланыштуу терминдер: грамматика, морфема, фонема, морфология, синтаксис, фонетика, орфография; тарых илимине байланыштуу терминдер: коом, ХХI кылым, кул ээлөөчүлүк коом, жаңы тарых, капитализм, буржуазия; математика жана физика илимдерине байланыштуу терминдер: алгебра, математикалык анализ, кошуу, көбөйтүү.

Терминдер – профессионалдык лексика, белгилүү кесипке байланыштуулугу жагынан атайын лексикага жакын. Ошондуктан профессионалдык сөздөр менен терминдерди бириктирип атайын лексика деп да аташат. Термин (латын сөзү «termizys» –«чек», «чек ара») деп илимдин, техниканын, искусствонун, чарбанын жана экономиканын жана башка тармактарга тиешелүү атайын түшүнүктөрдү так атоо үчүн колдонулган сөз же сөз айкашы аталат. Алар кесип сөздөрүнөн төмөнкү белгилери менен айырмаланат:

1) Терминдерде көп маанилүүлүктүн, өтмө маанилүүлүктүн, экспрессивдүүлүктүн жоктугу, тактап айтканда, бир илимдин же техниканын тармагындагы бир термин бир гана түшүнүктү туюндуруп, бир гана маанилүү болушу керек;

2) Терминдер тигил же бул түшүнүктү так атоо үчүн тилдик закон ченемдерге, эрежелерге ылайыкталып, лексикалык моделдердин үлгүсүндө атайын иштелип чыгат жана мамлекеттик же илимий мекемелер тарабынан официалдуу түрдө кабыл алынат.

Ар бир илимдин, техниканын, искусствонун жана башка тармактардагы терминдердин жыйындысын терминология изилдейт. Ар кайсы тармактарга тиешелүү болгон терминдерге мисал келтирсек:

а) коомдук илимдер боюнча – материя, аң-сезим, диалектика, революция, партия, капитализм, социализм, коммунизм, базис, экономика, диктатура, пролетариат жана башка;

б) физика боюнча – механика, оптика, атом энергиясы, магнит талаасы, салыштырма салмак, чыңалуу, инерция, ылдамдык, кванттык электродинамика жана башка;

в) математика боюнча – синус, косинус, үч бурчтук, квадрат, теңдеме, параллелипипед, дифференциал, интеграл, плюс, минус, тамыр, көптүк, туюнтма, амал, бөлчөк, бөлүү, көбөйтүү жана башка;

г) медицина боюнча – ангина, диагноз, стрептоцид, наркоз, хирург, окулист, профилактика, грипп, миокард, пинцет, анализ, терапия, лейкомия жана башка;

д) лингвистика боюнча – лексика, фонетика, фонема, сингармонизм, грамматика, сүйлөм, сүйлөм мүчөлөрү, сөз түркүмдөрү зат атооч, сын атооч, этиш, атоочтук, чакчыл, морфема, орфография, орфоэпия, синоним, омоним, антоним жана башка;

ж) адабият боюнча – поэма, проза, роман, повесть, сюжет, композиция, жанр, эпос, лирика, драма, комедия, трагедия, пролог, эпилог, жомок, ыр жана башка;

з) спорт боюнча – футбол, баскетбол, хоккей, тайм, гол, дарбаза, дарбазачы, күйөрман, шахмат, чемпион, гроссмейстер, старт, финиш жана башка.

Терминдердин пайда болушу жана өнүгүшү ар бир илим, техника, өндүрүш тармагындагы жылыштарга, ачылыштарга байланыштуу болот. Кыргыз тилинин терминологиясы Октябрь революциясынын кийинки мезгилде гана иштелип чыгып, калыптанды. 1926-жылы терминологиялык комиссия түзүлүп, ошондон бери ийгиликтүү иштеп келе жатат. Азыркы кезде кыргыз тилинде 80ден ашык терминологиялык сөздүктөр бар.

Термин кесиптик жана концелярдык сөздөр стиль жаратуучу тилдик таза факторлор катары кепте чектелип колдонулунат. Алар сөздөрүндөгү, лексика-стилистикалык жана стилдик белгилери боюнча колдонулушу чектелген башка сөздөрдөн өзгөчөлөнүп турат.

Кыргыздын жазма адабий тилинде терминологиялык лексика белгилүү орунду ээлейт. Алардын пайда болушу жана улуттук адабий тил казынасынан бекем орун алып колдонуу өрүшүнүн кеңейиши улуттук маданияттын жана илим-техниканын эбегейсиз тез темпте өркүндөшү менен түздөн – түз байланыштуу. Ошондуктан терминологиялык лексикадагы көп сөздөр сөздүк составдын неологизм катмарын түзөт.

Терминдер өзгөчөлүгү – лексикалык маанисинде илимий түшүнүктү камтыгандыгы, синониминин, антониминин болбой тургандыгы жана иш кагаздар стилдеринде активдүү колдонулушун шарттайт. Экинчиден, термин сөздөрдүн синонимдеринин жоктугу жана алардын боёксуздугу лексикалык бул

катмардын айрым стилдер үчүн «жараксыз» экендигинен кабар берип турат. Бирок коомдук турмуштун бардык тармактарын иликтөөгө алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон публицистикалык жана көркөм стилдер да терминдерди колдонуудан кыйгач өтө албайт.

Терминдер биринчи кезекте текстти функционалдык стилистикалык жактан иликтөө кызматын аткарат. Ар кандай илимий стилде жазылган чыгарманын башкы белгиси жалпы жана тармактык терминдерди колдонуу өзгөчөлүгү менен башка стилдерден айырмаланат.

Түрдүү элементтердин атомдору кадимки шарттарда бири-биринен ядронун айланасында айланып жүрүүчү электрондорунун саны менен айырмаланышат. Алсак, суутектин атомунда ядронун айланасында бир электрон, гелийдин атомунда-эки электрон айланып жүрөт. Үч, төрт ж.б электрондору бар атомдор да болот. Кычкылтектин атомунун ядросунун айланасында 8 электрон, темирдикинде-26, урандыкынды- 92 электрон айланып жүрөт. (Физика, 6-7-класс). Бул үзүндүдө негизги мазмундук түшүнүктү терминдер жана номенклатуралык сөздөр туюнтуп жатат. Ошондуктан текст илимий стилдин үлгүсүндө жазылган. Ал ушул белгиси менен ар кандай тексттен айырмаланып турат.

Терминдер илимий тексттерди илимий тармактар боюнча жиктейт. Башкача айтканда, терминдик лексикалар илимдердин тармактарына бөлүнүп кетет да, ошол тармакка тиешелүү подстилдик илимий текст жаратуунун каражаты болуп калат:

1. Монополиялык капиталдын өнүгүшүнүн салыштырмалуу жогорку деңгээли Россия социализм үчүн толук жетилген дегенди билдире албайт эле. Жалпысынан ал феодалдык мамилелердин эң күчтүү калдыктары сакталып калган артта калган өлкө болчу; (СССР тарыхы, 10-класс);

2. Аныктоочтун түзүлүшүн үйрөнүп жатканда усурда атоочтук түрмөккө айрыкча көңүл буруу керек, себеби ал түзүлүшү жагынан сүйлөмгө окшош келип, сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзүүдө көп айырмачылыктарды келтирүүдө. (Кыргыз тили 8-9-класс). Биринчи сүйлөмдөгү терминдер текстке тарых илиминин, экинчи сүйлөмдөгү терминдер тил илиминин белгилерин киргизди. Демек, илимий стилдин үстүндө иштөөдө окумуштуу зарыл терминдердин аталыштарын, алардын илимий маанилерин билүүсү зор мааниге ээ.

Терминдер тилибизде байыртадан бери колдонулуп келе жатканына, ал сөздөрдүн бир топ бөлүгү эскирген сөздөрдүн тобуна кошулганын фальклордук чыгармалардын мисалында көрсөтүүгө болот. Мисалы, кыргыз тилиндеги аскердик терминдер «Манас» баш болгон баатырдык эпостордун тилине өзгөчө

көркөмдүк берип, баталдык эпизоддорду реалдуу сүрөттөөнүн каражатынан милдетин аткарууга баш ийдирилген:

Чамбыл ала чаң болуп,
кызыл ала кан болуп.
Жараты бар боюнда
жайнап жаткан аскерге
кабар бермек оюнда
Алманбет чалгын чалды деп,
Сыргакты жолдош калды дер. («Манас»)

Аскердик терминдер «Сынган кылыч», «Майдан» романдарында да атоо маанисинде келип, көрүнүштү сүрөттөөдө өтө көп керектелген. Мисалы: аскер башы, штабс-капитан, эшик ага, миңбашы, сарбаз, сыпай, оң канат деген сыяктуу сөздөрдү Т.Касымбеков; чабуул, коргонуу, лейтенант, салгын, камоо, солдат, офицер деген сыяктуу сөздөрдү У.Абдукаимов аталган чыгармаларда активдүү колдонушкан. Биз бул жерде аскер ишине байланыштуу терминдер жөнүндө гана сөз кылдык. Демек, калган тармактык терминдер да тексттин темасына жана идеясына байланыштуу көркөм чыгармада колдонулуучу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Бул маселе, экинчиден жазуучунун тилдик табитине да байланыштуу.

Реалисттик поэтикалык чыгармаларда да терминдер нерселерди, предметтерди атоо маанисинде жыш колдонулат. Жогоруда талдоого алынган мисалдардан көрүнгөндөй, термин сөздөр табиятында боёктуулукка ээ эмес. Тактап айтканда, аларда стилдик боёк басымдуулук кылат. Ошондуктан, термин сөздөр илимий иш кагаздар жана публицистикалык стилдин расмий жанрларында жыш колдонулат.

Көркөм стилде терминдик сөздөр сейрек болсо да стилистикалык максатта пайдаланылат, бирок мындай терминдердин эстетикалык эффекти экинчи планга жылдырылат. Демек, тилдин функционалдык стилдеринде термин сөздөр биринчи кезекте маалымат берүүчү кызматын аткарат.

Список использованной литературы:

1. Андрианов С.Н. Некоторые вопросы построения словарей специальной терминологии // Тетради переводчика. – Вып. 2. – М.: Международные отношения, 1964. – С. 78-91
2. Кунгурова О. Г. Терминологическая лексика и СМИ // Филологические науки – 2012. [Электронный ресурс]. Url: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Philologia/7_119569.doc.htm(Дата обращения: 09.12.2013).

3. Кыргыз тилинин компьютердик лингвистикасынын негиздери. – Түз.: Садыков Т., Жумалиева Г.Э., Түмөнбаева М.Ж., Шаршембаев Б. – Б.: Имак Офсет, 2015. - 400 б.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: 1990.
5. Сарымсакова А.Ж., Айдарова Л.А., Шаршенбек кызы Назира. Компьютерные технологии в преподавании иностранных языков. Вестник Кыргызстана. -Бишкек, №1, 2019.

References:

1. Andrianov S. N. Some questions of constructing dictionaries of special terminology // Translator's notebooks. - Issue 2. - Moscow: International relations, 1964. - Pp. 78-91
2. kungurova O. G. Terminological lexicon and media // Philological Sciences-2012. [Electronic resource]. Url: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Philologia/7_119569.doc.htm(accessed: 09.12.2013).
3. Кыргыз тилинин компьютердик лингвистикасынyn negizderi. - ACE.: Sadykov T., Zhumalievа G. E., Tumonbaeva M. Zh., Sharshembayev B.-B.: Imak Offset, 2015. - 400 b.
4. Linguistic encyclopedic dictionary. - M.: 1990.
5. sarymsakova A. Zh., aidarova L. A., Sharshenbek kyzy Nazira. Computer technologies in teaching foreign languages. Bulletin Of Kyrgyzstan. - Bishkek, No. 1, 2019.

Рецензент: к. филол.н., доцент Жапаров Н

УДК 37.0 91.3

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2019-2-29-34

Темірбекова Г. Қ. , Ақылбаева Г.И.,Тураева А.Т.

Филология ғылымдарының кандидаттары, Silkway Халықаралық университеті, Қазақстан

Темирбекова Г.К. , Акилбаева Г.И., Тураева А.Т.

к.ф.н., Международный университет Silkway, Казакстан

Temirbekova G. K., Akilbaeva G.I.,Turaeva A.T.
candidate of philology, Silkway international University, Kazakhstan